

Elżbieta Kuźelewska *

Norweskie i szwajcarskie „nie” dla integracji europejskiej

Norwegia i Szwajcaria należą do krajów, których obywatele odrzucili w referendum możliwość bezpośredniej partycypacji w procesie integracji europejskiej. Szwajcarzy w referendum 6 grudnia 1992 r. odrzucili propozycję wejścia do Europejskiego Obszaru Gospodarczego.¹ Zdecydowano o tym większością zaledwie 50,3% głosujących (do zwycięstwa zabrakło niecałe 24 tysiące głosów),² przy wysokiej – jak na standardy szwajcarskie – frekwencji 78,3%³ i mobilizacji około 30% tych, którzy nigdy nie głosują.⁴ Z kolei Norwegia jako jedyny kraj europejski dwukrotnie przeprowadziła referenda w kwestii członkostwa we Wspólnotach Europejskich (25 września 1972 r. i 28 listopada 1994 r.), za każdym razem odrzucając propozycję akcesji.⁵ Oba referenda miały podobne wyniki (odpowiednio: 53,5% i 52,2% przy frekwencji

* Mgr **Elżbieta Kuźelewska** – Katedra Politologii, Wydział Historyczno-Socjologiczny Uniwersytetu w Białymstoku.

¹ Europejski Obszar Gospodarczy (EOG) miał obejmować wraz ze Szwajcarią siedem państw członkowskich EFTA i WE – por.: E.Zieliński, *Referendum w państwie demokratycznym w: Referendum w Polsce współczesnej*, red. D.Waniek, M.Staszewski, Warszawa 1995, s.19.

² M.Mahon, C.Müller, *Adhésion de la Suisse à l'Union européenne et démocratie directe w: L'adhésion de la Suisse à l'Union européenne*, eds. T.Cottier, A.R.Kopše, Zürich 1998, s.450.

³ Przeciw członkostwu w EOG było dokładnie 14 kantonów i 4 półkantony (na 23 ogółem) – patrz: P.Bernet, *A la suite du double non suisse à l'espace économique européen (The Swiss Double Negative to the EEA)*, „Revue de droit des affaires internationales”, no. 8/1992, s.945.

⁴ A.Landau, *Swiss neutrality: burgeoning policy or obstinate continuity?*, „Studia Diplomatica”, no. 6/1993, s.80.

⁵ Należy zaznaczyć, że z WE wystąpiła Grenlandia mająca dużą autonomię w ramach państwa duńskiego. Jej organ ustawodawczy Landsting w wyniku przeprowadzonego w 1982 r. referendum (52% głosów przeciwko) uchwalił wystąpienie Grenlandii ze Wspólnot Europejskich, co nastąpiło w 1985 r. – patrz: O.Petersson, *Mechanizm demokracji w: Nordycki model demokracji i państwa dobrobytu*, red. T.S.Edwardsen, B.Hagtvet, Warszawa 1994, s.33.

79,2% i 89%).⁶ W obu przypadkach ludność podzieliła się prawie na połowę przy niewielkiej przewadze przeciwników integracji europejskiej.

Głosami własnego społeczeństwa oba kraje znalazły się poza procesem rozszerzania WE/UE o nowe państwa członkowskie. Interpretacja wyników referendum nie jest łatwa zwłaszcza, gdy są one negatywne. W tym przypadku zadanie jest o tyle utrudnione, iż „Nie dla Europy” zostało dobitnie wyrażone przez kraje znacznie różniące się od siebie. Rezultaty głosowania ludowego prowokują zarazem do głębszej analizy determinant zachowań Norwegów i Szwajcarów, porównania postaw partii politycznych i ich elektoratu oraz wyników referendum skutkujących podziałami społecznymi.

Uwarunkowania prawne referendum

W myśl konstytucji norweskiej z 1814 r. to parlament (Storting) jest uprawniony do podejmowania wszelkich zasadniczych dla państwa decyzji.⁷ Konstytucja nie przewiduje instytucji referendum. Parlamentarzyści każdorazowo mogą odwołać się za jej pomocą do opinii wyborców, aczkolwiek jego wyniki nie są prawnie wiążące, a jedynie mają charakter konsultacyjny, z czym rządzący mogą, lecz nie muszą się liczyć. W związku z niewielką formalną rolą referendum, forma ta wykorzystywana była bardzo rzadko i od chwili uzyskania przez Norwegię niepodległości w 1905 r. aż do 1972 r. użyto jej zaledwie czterokrotnie.⁸ Zaskoczeniem dla niektórych było więc odwołanie się polityków do woli wyborców akurat w kwestii integracji europejskiej. Nie było takiego wymogu konstytucyjnego, ani tradycji, tym bardziej że nie skorzystano z instytucji referendum, kiedy Norwegia dołączyła do ONZ czy NATO, a przecież decyzja o wejściu do Paktu Północnoatlantyckiego była nie mniej kontrowersyjna niż ta związana z członkostwem w WE. Wskazuje się, iż decyzje o zasięgnięciu opinii społecznej w 1972 r. i 1994 r. podyktowane były względami politycznymi: wewnętrznymi podziałami partyjnymi i brakiem jednolitego stanowiska w tej kwestii.⁹

W 1994 r. podjęto decyzję, że referendum w Norwegii w kwestii członkostwa w Unii Europejskiej odbędzie się po referendach w innych krajach

⁶ T.Chr.Wyller, *Norway: six exceptions to the rule w: The Referendum Experience in Europe*, eds. M.Gallagher, P.V.Uleri, London 1996, s.140.

⁷ Art. 93 konstytucji norweskiej stwierdza, iż o kwestiach związanych z wyrzeczeniem się przez kraj suwerenności na rzecz organizacji międzynarodowej decyduje większość 3/4 głosów.

⁸ Były to następujące referenda: w 1905 r. Norwegowie głosowali nad oddzieleniem się od Szwecji oraz potwierdzeniem ustroju monarchicznego, w 1919 r. nad wprowadzeniem prohibicji, a w 1926 r. nad jej zniesieniem - T.Chr.Wyller, op.cit., s.140.

⁹ D.Butler, *Referendums in Northern Europe w: Le Référendum en Europe. Bilan et perspectives. Actes du colloque organisé les 28-29 janvier 2000 à la Maison de l'Europe de Paris*, eds. F.Hamon, O.Passelecq, Paris 2000, s.64.

kandydujących do Unii Europejskiej (w przeciwieństwie do referendum z 1972 r., gdy Norwegowie głosowali tydzień przed Duńczykami). Tym razem termin został starannie dobrany. Powodem był podział społeczeństwa w sprawie akcesji, niezbyt sprzyjające integracji europejskiej nastroje i wreszcie – pozytywne wyniki referendum w Austrii, Finlandii i Szwecji. Liczono na zadziałanie „efektu domina”. Referenda odbyły się zatem najpierw w najbardziej pronijnie nastawionych krajach, czyli Austrii i Finlandii, a następnie w mniej pewnych, czyli Szwecji i Norwegii.¹⁰ Wierzono, że entuzjazmowi wobec integracji, któremu dano wyraz w wygranych referendach u nordyckich sąsiadów, podda się także społeczeństwo norweskie.¹¹ Liczono więc, że Norwegowie nie zagłosują przeciwko członkostwu w obliczu pozytywnych głosowań w Finlandii i Szwecji, a wynik referendum skompletuje akcesję nordyckich krajów.¹² Myślano przy tym, że dominować będzie obawa Norwegów przed możliwością izolacji ich kraju w nowym, europejskim porządku.

Inna sytuacja panowała w Szwajcarii. Konstytucja Konfederacji Szwajcarskiej z 1999 r. przewiduje dwa rodzaje referendum: obligatoryjne i fakultatywne (art. 140 i 141), zaś sami Szwajcarzy korzystają z referendum bardzo chętnie. Nie będzie przesadne stwierdzenie, iż całe ich życie polityczne koncentruje się wokół kolejnych referendów. W kraju tym odbywa się najwięcej w świecie referendów na poziomie ogólnokrajowym (średnio 3-4 razy w roku).¹³

W myśl wymogów konstytucyjnych referendum o przystąpieniu do Europejskiego Obszaru Gospodarczego miało charakter obligatoryjny, co oznaczało, że porozumienie o EOG musiało zostać przyjęte podwójną większością: narodu i kantonów głosujących za.¹⁴ Było ono narzędziem dającym narodowi prawo do

¹⁰ J.Detlef, A.S.Storsved, *Legitimacy through Referendum? The Nearly Successful Domino-Strategy of the EU-Referendums in Austria, Finland, Sweden and Norway*, „West European Politics”, no. 4/1995, vol. 18, s.21.

¹¹ Por.: K.H.Teigen, M.Martinussen, T.Lund, *Conjunction errors in the prediction of referendum outcomes: Effects of attitude and realism*, „Acta Psychologica”, no. 93/1996, s.92.

¹² *Towards 1996*, „European Law Review”, no. 5/1994, s.447.

¹³ S.Zogg, *La Suisse. Les procédures et leur fonctionnement w: Le referendum*, Documents réunis et commentés par François Hamon, no. 1.21/1997, s.21.

¹⁴ Zdaniem wielu prawników przystąpienie do Europejskiego Obszaru Gospodarczego nie stanowiło kwestii ponadnarodowej, w związku z tym ratyfikacja powinna być przedmiotem referendum fakultatywnego i zostać przedłożona pod głosowanie publiczne tylko wtedy, gdyby zażądało tego 50 tys. wyborców. W tym przypadku referendum mogło być wygrane zwykłą większością głosów. Inni eksperci twierdzą, iż EOG miał charakter ponadnarodowy, którego akceptacja powinna być przedmiotem referendum obligatoryjnego, za czym opowiedział się ostatecznie rząd szwajcarski - P.Sciarini, O.Listhaug, *Single Cases or Unique Pair? The Swiss and Norwegian No to Europe*, „Journal of Common Market Studies”, no. 3/1997, s.419.

powiedzenia ostatniego, a zarazem decydującego słowa.¹⁵ Było ono jednak zarazem jednym z wielu, tak więc kwestia przedmiotu głosowania nie była aż tak gorąco dyskutowana jak w Norwegii.

Zmiany nastrojów społecznych wobec integracji europejskiej

Na początku lat 70. norweska opinia publiczna wydawała się być nastawiona pozytywnie wobec Wspólnot Europejskich, aczkolwiek zdecydowana większość opowiadała się raczej za luźnym związkiem niż pełnym członkostwem w WE. W 1970 r. zawiązano „Ludowy ruch przeciwko norweskiemu członkostwu w EWG” (Folkebevegelsen), który umiejętnie potrafił wykorzystać rozbięcie społeczeństwa oraz rozłam w szeregach kilku partii, w tym rządzącej Partii Pracy.¹⁶ Ruch ten był oparty na współpracy rolniczych grup interesu, lewicowych laburzystów i niezależnych intelektualistów, zaś finansowany był głównie przez przemysł rolniczy.

W trakcie kampanii referendalnej w latach 1970-1972 coraz więcej wyborców nie podzielało stanowiska poszczególnych liderów partyjnych w kwestii członkostwa w WE. Za ledwie jedną czwartą deputowanych Stortingu była przeciwna akcesji, podczas gdy takie poglądy wyrażało blisko trzy czwarte badanych wyborców. Poglądy parlamentu przestały zatem odzwierciedlać preferencje wyborców, przeciwne poglądom prezentowanym przez partię polityczną, na które zwykle oddawali swoje głosy.¹⁷ W tej sytuacji wiążące okazały się wyniki referendum, choć z prawnego punktu widzenia, jak wspomniano, miało ono jedynie charakter doradczy.

W okresie przed referendum w 1994 r. nastroje opinii publicznej znacznie się różniły od nastrojów z lat 70. Ogólnie rzecz biorąc, w latach 90. poparcie dla członkostwa w UE deklarowała połowa Norwegów. Wynikało to m.in. z rozwoju sytuacji międzynarodowej, w tym przede wszystkim z upadku systemu komunistycznego w Europie, co wzmacniało nadzieje na zwycięstwo demokracji i budowę „nowego, odważnego świata”.¹⁸

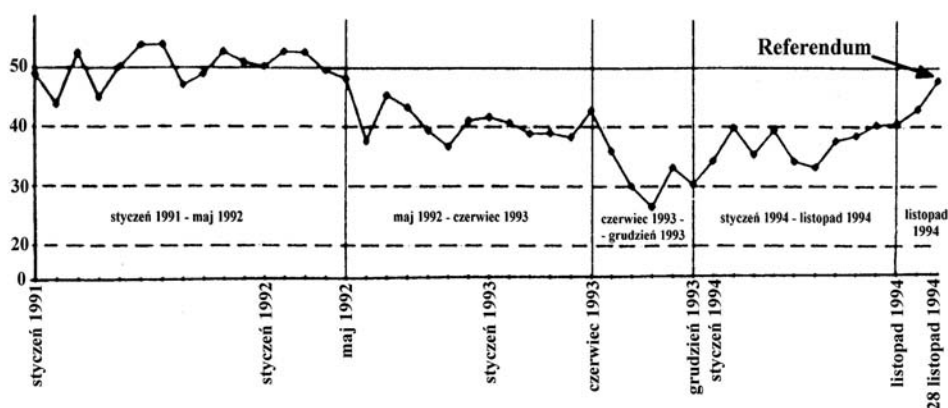
¹⁵ A.Auer, *Le référendum européen: définitions, repères historiques et jalons d'études w: Le référendum européen. Actes du colloque international de Strasbourg 21-22 février 1997*, eds. A.Auer, J-F.Flauss, Bruxelles 1997, s.25.

¹⁶ D.Phinnemore, *The Nordic countries, the European Community (EC) and the European Free Trade Association (EFTA), 1958-84 w: The European Union and the Nordic Countries*, ed. L.Miles, London-New York 1996, s.40.

¹⁷ M.Soeter, *Norway and the European Union: domestic debate versus external reality w: The European Union and the Nordic Countries*, ed. L.Miles, London-New York 1996, s.137.

¹⁸ T.Bjorklund, *The Three Nordic 1994 Referenda Concerning Membership in the EU, „Cooperation and Conflict”*, no. 1/1996, s.23.

Wykres 1. Poparcie dla norweskiego członkostwa w UE w okresie od 1991 r. do referendum w 1994 r. (w %)*

*- W badaniach nie brano pod uwagę osób niezdecydowanych. Pytania brzmiały: „Czy uważasz, że Norwegia powinna stać się członkiem UE? Czy uważasz, że Norwegia nie powinna stać się członkiem UE? Czy nie masz zdania na ten temat?” (styczeń 1991-wrzesień 1994); „Zagłosujesz <tak> czy <nie> w zbliżającym się referendum dotyczącym norweskiego członkostwa w Unii Europejskiej?” (październik – listopad 1994).

Źródło: T.Bjørklund, *The Three Nordic 1994 Referenda Concerning Membership in the EU*, „Cooperation and Conflict”, no. 1/1996, vol. 31, s.16.

Badania opinii publicznej prowadzone od stycznia 1991 r. do dnia przeprowadzenia referendum pozwalają na wyodrębnienie pięciu etapów charakteryzujących fluktuację poglądów wyborczych. (Por. wykres 1.) Pokróćce można je scharakteryzować w sposób następujący:

1. W pierwszym okresie trwającym od stycznia 1991 r. do maja 1992 r., czyli na miesiąc przed duńskim referendum w sprawie przyjęcia Traktatu z Maastricht, wsparcie dla członkostwa w UE deklarowało ponad 50% respondentów. Wśród powodów zwiększenia się liczby euroentuzjastów podaje się dwa zasadnicze: wpływ przykładu Szwecji, która jako pierwsza zgłosiła akces do UE, a ponadto narastanie problemów w norweskiej gospodarce, czego przejawem był m.in. wzrost wskaźnika bezrobocia do 8%.¹⁹

2. Okres drugi, trwający od maja 1992 r. do czerwca 1993 r., charakteryzował się spadkiem liczby zwolenników akcesji. Odrzucenie przez Duńczyków w czerwcu 1992 r. Traktatu z Maastricht sprzyjało norweskim przeciwnikom członkostwa w UE. W sondażach przeprowadzonych tuż po duńskim

¹⁹ L.Svåsand, U.Lindström, *Sliding Towards EC Membership: Norway in Scandinavian Perspective*, „Government and Opposition”, no. 3/1992, s.339.

referendum przeciwnicy święcili triumfy – wsparcie dla członkostwa znacznie zmalało i oscylowało wokół 40%.

3. Etap trzeci (czerwiec-grudzień 1993 r.) przypada na okres kampanii przed wyborami parlamentarnymi. W jej trakcie oponenty Unii byli w ofensywie. Od sierpnia do grudnia tego roku poparcie dla członkostwa wynosiło zaledwie 30%, co spowodowane było agresywną kampanią antyunijną.

4. Etap czwarty, trwający od stycznia do listopada 1994 r., był nieco korzystniejszy dla zwolenników integracji. W pierwszej połowie roku zwolenników UE nieco przybyło, ale wciąż stanowili mniej niż połowę wyborców. Uspokajano się myślą, że po ostatecznym zakończeniu negocjacji akcesyjnych w marcu 1994 r. nastąpi wzrost zwolenników.

5. W ostatnich dwóch tygodniach kampanii referendalnej zwolennikom członkostwa nie udało się przekonać większości Norwegów do swoich argumentów. Wpływ na to miał m.in. fakt, że wprawdzie Szwecja przystąpiła do UE w wyniku zwycięskiego referendum, lecz przewaga zwolenników nie była tak wielka jak oczekiwano. Był to dobry sygnał dla norweskich oponentów Unii.²⁰

W Szwajcarii natomiast sytuacja wyglądała inaczej. Nastroje wobec Europejskiego Obszaru Gospodarczego były pozytywne. W okresie podpisywania porozumienia o EOG w maju 1992 r. sondaże wskazywały, iż większość Szwajcarów jest gotowa poprzeć to porozumienie. Było ono przy tym popierane przez parlament (62% głosów „za” w Radzie Narodowej i 85% w Radzie Kantonów)²¹ oraz rządy kantonalne. Wydawało się zatem, że w grudniowym referendum naród zaakceptuje EOG. Stało się inaczej.

Partie polityczne wobec integracji europejskiej

Postawy norweskich partii politycznych w 1972 r. i 1994 r. były odmienne, aczkolwiek zajęły one dość jasne stanowisko w kampanii referendalnej. (Por. tabelę 1.)

²⁰ T.Bjørklund, op.cit., s.21-22; Zaledwie kilka sondaży, przeprowadzonych tuż przed referendum w Szwecji, wskazywało słabą przewagę zwolenników członkostwa „na wypadek, gdyby Finowie i Szwedzi zagłosowali za wejściem do Unii Europejskiej” - *Le nouvel elargissement de l'Union européenne. Etude rédigée par le Club de Bruxelles sous la direction de Jean-François Belaud pour la conférence organisée par le Club de Bruxelles le 10 février 1995*, s.116.

²¹ C.Dupont, P.Sciarini, *Switzerland and the European Integration Process: Engagement without Marriage*, „*West European Politics*”, no. 2/2001, special issue: *The Swiss Labyrinth. Institutions, Outcomes and Redesign*, s.231.

Tabela 1. Wskaźniki stanowiska norweskich partii politycznych wobec integracji europejskiej

Partie polityczne	1984	1988	1992	1996
Partia Komunistyczna	1.00	1.00	1.00	1.00
Partia Postępu	4.20	4.60	5.67	5.20
Partia Konserwatywna	6.43	6.86	7.00	6.86
Chrześcijańska Partia Ludowa	3.00	2.86	2.29	2.57
Partia Pracy	4.67	5.00	6.43	6.17
Partia Centrum	1.00	1.00	1.00	1.00
Socjalistyczna Partia Lewicy	1.57	1.43	1.29	1.14
Partia Liberalna	2.71	3.00	2.86	3.14

Wskaźniki stanowiska:

- 1 = zdecydowanie przeciwne wobec integracji europejskiej
- 2 = przeciwne wobec integracji europejskiej
- 3 = umiarkowanie przeciwne wobec integracji europejskiej
- 4 = neutralne, brak stanowiska w kwestii integracji europejskiej
- 5 = umiarkowanie popierające integrację europejską
- 6 = popierające integrację europejską
- 7 = zdecydowanie popierające integrację europejską

Źródło: L.Ray, *Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey*, „*European Journal of Political Research*”, 1999, vol. 36, s.295, 302.

Do zwolenników członkostwa w WE/UE należały przede wszystkim: Partia Pracy i Partia Konserwatywna. Wśród partii przeciwnych integracji europejskiej wymienić należy Socjalistyczną Partię Lewicy (Ludową) i Chrześcijańską Partię Ludową; zdecydowaną przeciwniczką była też Partia Centrum (wcześniej występująca jako Partia Agrarna), która miała mocną pozycję zwłaszcza w słabo zaludnionych peryferyjnych regionach Norwegii. Mocne zaplecze dla zdecydowanego, antyeuropejskiego kursu tej partii stanowiła tzw. Unia Farmerów, twardo występująca przeciwko WE.²²

Partia Postępu i Partia Liberalna były podzielone w kwestii norweskiego członkostwa w WE. W finałowej części kampanii przedreferendalnej prawicowa Partia Postępu zajęła stanowisko prointegracyjne (stając się *de facto* trzecią prounijną partią), choć jej entuzjazm nieco osłabł w momencie, gdy wyłoniła się w niej dość liczna grupa krytykująca rozrośniętą biurokrację unijną oraz

²² C.Church, *The Politics of Change: EFTA and the Nordic Countries? Responses to the EC in the Early 1990s*, „*Journal of Common Market Studies*”, no. 4/1990, s.416.

głosząca poglądy, iż członkostwo we Wspólnotach zapoczątkuje napływ imigrantów. Partia Liberalna, wykorzystując nastroje wśród mieszkańców prowincji, oficjalnie głosowała przeciw wejściu do WE.²³ Po referendum w 1972 r. rozpadła się na dwa ugrupowania, gdy jej proeuropejscy członkowie odłączyli się i zawiązali nową partię, która przyjęła nazwę Liberalna Partia Ludowa. (Jej członkom nie udało się pozyskać silnego poparcia w wyborach parlamentarnych i na początku lat 90. ponownie połączyli się z ugrupowaniem macierzystym.)²⁴

Tabela 2. Podziały wewnątrz partii norweskich w kwestii członkostwa w EWG/UE

Socjalistyczna Partia Lewicy	o
Partia Pracy	+
Partia Centrum	o
Partia Konserwatywna	o
Chrześcijańska Partia Ludowa	+
Partia Liberalna	+
Partia Postępu	+
Związki zawodowe	+
Stowarzyszenie Pracodawców	o
Unia Farmerów	o

- o - brak wewnętrznego podziału.
+ - istnienie wewnętrznego podziału.

Źródło: D.Jahn, A.S.Storsved, *Legitimacy through Referendum? The Nearly Successful Domino-Strategy of the EU-Referendums in Austria, Finland, Sweden and Norway*, „West European Politics”, no. 4/1995, vol. 18, s.29; R.Pierce, H.Vallen, O.Listhaug, *Referendum Voting Behavior: The Norwegian and British referenda on Membership in the European Community*, „American Journal of Political Science”, vol. 27 (1), February 1983, s.55.

²³ S.Hug, P.Sciarini, *Referendums on European Integration. Do Institutions Matter in the Voter's Decision?*, „Comparative Political Studies”, no. 1/2000, s.17.

²⁴ Co prawda Partia Liberalna próbowała wprowadzić dyscyplinę partyjną podczas kampanii referendalnej i głosowania, jednak z fatalnym dla siebie skutkiem. Po podziale na dwa ugrupowania liberalowie niemal zupełnie znikli z politycznej sceny norweskiej. Szerzej patrz: I.L.Östrem, *La Norvège w: L'Union européenne et les défis de l'élargissement*, ed. M.Telò, Bruxelles 1994, s.145 oraz K.Hansen Bundt, *Norwegia mówi „Nie!”*. Źródła sprzeciwu wobec członkostwa w Unii Europejskiej, Warszawa 2000, s.29.

W 1972 r. rządząca Partia Pracy oraz niewielka opozycyjna Partia Konserwatywna opowiadały się za członkostwem w WE.²⁵ Mimo że nastroje opinii publicznej przeciwne akcesji stopniowo narastały w trakcie kampanii referendalnej, wielu obserwatorów odrzucało myśl, że mogłoby to zagrozić „cudownemu sojuszowi”, jak określano zgodną postawę laburzystów i konserwatystów.

Konserwatyści w całości prezentowali się jako zwolennicy członkostwa Norwegii we Wspólnotach Europejskich,²⁶ później opowiadali się także za członkostwem w UE (choć partia ta została poważnie osłabiona wskutek wyborów parlamentarnych w 1993 r.).²⁷ Partia Konserwatywna nie potrafiła jednak nawiązać bliższych kontaktów ze środowiskami wiejskimi i jej elektorat ograniczał się do elit w miastach.²⁸

W przypadku Partii Pracy sytuacja nie była tak oczywista, bowiem jej członkowie zajmowali różne stanowiska wobec członkostwa w WE/UE. Zdecydowanie „tak” dla akcesji mówił cały gabinet rządowy,²⁹ liderzy związków zawodowych, zdecydowana większość laburzystowskich parlamentarzystów, jak też delegaci na zjazd krajowy partii. Mimo to podziały wewnętrzne w tej sprawie stawały się coraz bardziej widoczne, co w trakcie kampanii przed-referendalnej w latach 1970-1972 doprowadziło do spadku poparcia dla tej partii kosztem wzrostu znaczenia ugrupowania socjalistów o nastawieniu antyeuropejskim (później nazwanego Socjalistyczną Partią Lewicy).³⁰

Partia Pracy zasiadała w rządzie zarówno w 1972, jak i w 1994 r., co niewątpliwie mogło mieć znaczenie dla kampanii referendalnej, choć nie potrafiła ona przekonać do idei integracji europejskiej nie tylko całego swego elektoratu, ale własnych członków i nawet niektórych liderów. Przeciwnicy akcesji stworzyli własne organizacje wewnątrzpartyjne: w 1972 r. powstał Komitet Informacyjny Ruchu Robotniczego (AIK - *Arbeiderbevegelsens innformasjons-komitee*), a w 1993 r. ruch „Socjaldemokrati przeciwko Unii”

²⁵ J.Jørgen Holst, *Norway's EEC referendum: lessons and implications*, „*The World Today*”, no. 3/1975, vol. 31, s.115.

²⁶ Partia Konserwatywna od zawsze pozostawała konsekwentnie zwolenniczką dołączenia Norwegii do struktur integracji europejskiej - N.Sitter, *The Politics of Opposition and European Integration in Scandinavia: Is Euro-Scepticism a Government-Opposition Dynamic?*, „*West European Politics*”, no. 4/2001, vol. 24, s.29.

²⁷ Wyniki wyborów parlamentarnych oraz argumenty, które przysporzyły bądź odebrały partiom politycznym głosy wyborcze są szeroko omówione w: B.Aardal, *The 1994 Storting Election: Volatile Voters Opposing the European Union*, „*Scandinavian Political Studies*”, no. 2/1994, vol. 17, s.171-179.

²⁸ T.Bjørklund, op.cit., s.30.

²⁹ Por.: R.Pierce, H.Vallen, O.Listhaug, *Referendum Voting Behavior: The Norwegian and British referenda on Membership in the European Community*, „*American Journal of Political Science*”, vol. 27(1), February 1983, s.55.

³⁰ M.Soeter, op.cit., s.137.

(SME - *Socialdemokrater mot EU*). Laburzystowski rząd obawiał się narastającego konfliktu wewnątrz Partii Pracy, tym bardziej że w 1972 r., tuż przed oficjalnym podpisaniem Traktatu Akcesyjnego, podał się do dymisji minister ds. rybołówstwa. Jego rezygnacja nie była dobrą wróżbą ani dla rządu, ani dla wyników referendum. Ostatecznie w marcu 1972 r. rozpoczęto kampanię pod hasłem „Tak dla EWG”. W sierpniu rząd laburzystów publicznie ogłosił gotowość rezygnacji w przypadku zwycięstwa w referendum przeciwników akcesji.³¹

Podczas kampanii referendalnej w latach 90. rząd nie zapowiadał dymisji w razie niepomyślnego wyniku referendum. Unię Europejską prezentowano jako instytucję posiadającą możliwość kontrolowania koncernów międzynarodowych i mogącą wzmacniać politykę państwową w tych obszarach, w których instrumenty i regulacje krajowe nie byłyby skuteczne, np. w zakresie ochrony środowiska. Zdając sobie sprawę z przywiązania Norwegów do instytucji „państwa dobrobytu” udowodniano, że kilka państw członkowskich UE dysponuje jeszcze lepiej rozwiniętym modelem *welfare state*, a w związku z tym po wejściu do Unii Norwegia będzie mogła zachować własne standardy polityki społecznej.³²

Spośród partii przeciwnych norweskiemu członkostwu w Unii Europejskiej na czołowe miejsce, podobnie jak w 1972 r., wysuwała się Partia Centrum pod przywództwem Anne Enger Lahnstein, określanej mianem „królowej przeciwników”.³³ W wyborach parlamentarnych w 1993 r. partia ta zdobyła o 10% więcej głosów niż podczas poprzednich wyborów w 1989 r. (poparcie dla niej wzrosło z 6,5% do 16,7%). Przywódczyni Partii Centrum stała się *de facto* „głową” antyunijnej kampanii. Znając wyniki referendum szwedzkiego wyraziła pogląd, iż nadszedł właściwy moment, aby zdrowy rozsądek wziął górę; wskazywała także na potrzebę solidarności z krajami Trzeciego Świata przeciwko „twardzi Europa”.³⁴ Partii Centrum udało się stworzyć wokół siebie silny ruch

³¹ I.Sogner, C.Archer, *Norway and Europe: 1972 and Now*, „*Journal of Common Market Studies*”, no. 3/1995, s.393. Po ogłoszeniu wyników referendum rząd Trygve Brattelięgo podał się do dymisji.

³² P.Sciarini, O.Listhaug, *Single Cases or a Unique Pair? The Swiss and Norwegian No to Europe*, EUI Working Papers, RSC, no. 97/25, s.17.

³³ Partia Centrum i związany z nią ruch „Nie dla UE” świadomie wybierała strategię budowania silnych lokalnych organizacji oraz organizowania spotkań w terenie celem obejścia wrogich mass mediów i nieprzychylnie nastawionych władz. Przywódczyni Partii Centrum z wielkim sukcesem objechała prowincję gromadząc prawdziwe tłumy – szerzej patrz: K.Heidar, *Norway*, „*European Journal of Political Research*”, no. 3/4/1995, s.446.

³³ J.Fitzmaurice, *The 1994 Referenda on EU Membership in Austria and Scandinavia. A Comparative Analysis*, „*Electoral Studies*”, no. 2/1995, s.230.

³⁴ P.Lawler, *Scandinavian Exceptionalism and European Union*, „*Journal of Common Market Studies*”, no. 4/1997, vol. 35, s.579.

antyeuropejski, z sukcesem wiążąc hasła obrony interesów rolnictwa i rybołówstwa z ochroną narodowego charakteru i suwerenności Norwegii. W konsekwencji partia ta odrzuciła także ideę Europejskiego Obszaru Gospodarczego, będąc orędownikiem otwartej, nieograniczonej żadnymi umowami współpracy ogólnoeuropejskiej.³⁵ Jej liderka, określana przez zachodnią prasę Joanną d'Arc, po zwycięstwie w referendum podkreśliła, że Norwegia powiedziała „nie” dla Unii Europejskiej, nie zaś dla Europy. W tym czasie należała na potrzebę zwalczania obaw przed napływem cudzoziemców do Norwegii, co było stanowiskiem diametralnie różnym od zajmowanego przez nią podczas kampanii referendalnej.³⁶

Z kolei Chrześcijańska Partia Ludowa nawoływała do głosowania przeciw integracji europejskiej, lecz robiła to dużo dyskretniej niż dawna Partia Agrarna, równocześnie sprzyjając porozumieniu o Europejskim Obszarze Gospodarczym. Wskutek tego lider Chrześcijańskiej Partii Ludowej zajmował zdystansowaną pozycję wobec Partii Centrum i socjalistów, jako że partie te głosowały nie tylko przeciwko Unii Europejskiej, ale także przeciw EOG.³⁷

Przeciwko integracji z Unią Europejską zdecydowanie opowiadała się również Socjalistyczna Partia Lewicy. Jej członkowie przekonywali, że Unia stanowić będzie zagrożenie dla „państwa dobrobytu”.³⁸ Socjaliści podnosili trzy argumenty przeciw członkostwu w Unii Europejskiej: po pierwsze, ideologia wolnego rynku europejskiego będzie szkodliwa dla norweskiej prowincji; po drugie, pociągnie za sobą utratę suwerenności i po trzecie, będzie szkodliwa dla ochrony środowiska.³⁹ Lider tej partii Erik Solheim podkreślał, że przeciwnicy integracji pragną zapewnienia demokracji, pracy, dostępu do służby zdrowia i przestrzegania przepisów ochrony środowiska.⁴⁰

W Szwajcarii postawa partii politycznych wobec Europejskiego Obszaru Gospodarczego także była zróżnicowana, lecz tendencje były odmienne niż w Norwegii. Spośród koalicji czterech partii rządzących,⁴¹ trzy wspierały ideę

³⁵ N.Sitter, op.cit., s.30.

³⁶ R.Almas, *Les pays nordiques et la nouvelle Europe*, „Revue politique et parlementaire”, no. 978/1995, s.15.

³⁷ P.Arnt Pettersen, A.Todal Jenssen, O.Listhaug, *The 1994 EU Referendum in Norway: Continuity and Change*, „Scandinavian Political Studies”, no. 3/1996, s.278.

³⁸ P.Sciarini, O.Listhaug, *Single Cases...*, „Journal of Common Market Studies”, no. 3/1997, s.421.

³⁹ L.Svåsand, U.Lindström, op.cit., s.343.

⁴⁰ P.Lawler, op.cit., s.580.

⁴¹ Skład rządu szwajcarskiego od 1959 r. oparty jest na tzw. magicznej formule siedmiu członków. Szerzej patrz: R.Matej, *Rada Narodowa i Rada Kantonów w Szwajcarii w: Parlament w demokracjach zachodnich*, red. Z.Kielmiński, T.Mołdawa, Warszawa 1992, s.130; Y.Papadopoulos, *How Does Direct Democracy Matter? The Impact of Referendum Votes on Politics and Policy-Making*, „West European Politics”, no. 2/2001, special issue: *The Swiss Labyrinth. Institutions, Outcomes and Redesign*, vol. 24, s.39.

EOG: Partia Socjaldemokratyczna, Partia Radykalno-Demokratyczna i Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna. Przeciw występowała koalicyjna Szwajcarska Partia Ludowa, a także reprezentanci skrajnej prawicy: Szwajcarscy Demokraci i Partia Wolności (dawna Partia Samochodowa) oraz Zieloni.

Tabela 3. Stanowisko szwajcarskich partii politycznych wobec kwestii integracji europejskiej

Partie polityczne	1984	1988	1992	1996
Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa	3.60	4.00	5.20	5.60
Partia Wolności*	2.50	2.50	1.00	1.00
Partia Zielonych Szwajcarii	2.60	2.80	3.20	4.60
Sojusz Niezależnych	3.60	4.00	5.20	5.40
Partia Pracy	3.20	3.60	4.60	5.00
Partia Liberalna Szwajcarii	3.40	4.60	5.60	6.20
Szwajcarscy Demokraci	1.40	1.40	1.20	1.20
Partia Ewangelicko-Ludowa	4.00	4.25	4.25	4.25
Partia Radykalno-Demokratyczna	3.40	4.20	4.80	5.60
Partia Socjaldemokratyczna	4.20	4.80	5.80	6.60
Szwajcarska Partia Ludowa	2.20	2.20	1.80	1.60

* - dawniej Partia Samochodowa

Wskaźniki stanowiska:

- 1 = zdecydowanie przeciwne wobec integracji europejskiej
- 2 = przeciwne wobec integracji europejskiej
- 3 = umiarkowanie przeciwne wobec integracji europejskiej
- 4 = neutralne, brak stanowiska w kwestii integracji europejskiej
- 5 = umiarkowanie popierające integrację europejską
- 6 = popierające integrację europejską
- 7 = zdecydowanie popierające integrację europejską

Źródło: L.Ray, *Measuring party orientations towards European integration: Results from an expert survey*, „European Journal of Political Research”, 1999, vol. 36, s.295, 305.

Partie szwajcarskie, określane mianem typowej prawicy, to Partia Radykalno-Demokratyczna, Chrześcijańsko-Demokratyczna Partia Ludowa i Szwajcarska Partia Ludowa. Dwie pierwsze popierały porozumienie o EOG, zaś SPL i partie skrajnie prawicowe odrzucały je. Partie o orientacji lewicowej popierały ideę EOG (w przeciwieństwie do norweskich socjalistów).

Odmienne prezentowały się także stanowiska rządu norweskiego i szwajcarskiego. Ten ostatni nie zajął jasnego stanowiska wobec referendum, co częściowo wynikało z faktu, iż współrządząca Partia Ludowa była przeciw

EOG.⁴² W sposób nieoczekiwany sprzyjało to jednak obozowi oponentów integracji. Działo się tak mimo iż rząd był w zasadzie przekonany o pozytywnych skutkach gospodarczych wynikających z przynależności do Europejskiego Obszaru Gospodarczego, traktując ją jako pierwszy, wstępny krok w kierunku uzyskania pełnego członkostwa w UE.⁴³

Nadmienić jednak wypada, iż rząd szwajcarski miał bardzo ograniczone możliwości i środki kierowania kampanią informacyjną. Parlament przestrzegał przed wykorzystywaniem telewizji w prowadzeniu kampanii przedreferendalnej. Nie mógł przy tym (jak to uczynił rząd norweski w latach 70.) wykorzystać groźby podania się do dymisji w razie odrzucenia członkostwa w EOG. W Szwajcarii wyniki referendum są całkowicie niezależne od wyborów parlamentarnych i nie mają wpływu na skład rządu.⁴⁴ Oponenti nie ominęli zresztą sposobności do przeprowadzenia przy tej okazji debaty nad funkcjonowaniem systemu władzy i przyszłością całego kraju.⁴⁵

Podziały społeczne

Referenda w Norwegii i Szwajcarii odświeżyły stare podziały drzemiące w obu społeczeństwach. Głosowanie nad integracją europejską nie tylko odzwierciedliło preferencje polityczne, lecz odnowiło także tradycyjne rozbieżności. Ponadto wyniki referendum wykazały odmiennosc podejść w obydwu krajach – o ile głosowanie norweskie wsparło tezy mówiące, że decydującą rolę w kształtowaniu decyzji wyborców odgrywają partie polityczne, o tyle głosowanie szwajcarskie wykazało, że rola partii politycznych może być tu stosunkowo niewielka.⁴⁶

W Szwajcarii wyborcy o orientacji lewicowej byli gorącymi zwolennikami EOG, zaś wyborcy o preferencjach prawicowych bądź centrowych przeważnie głosowali przeciwko. W przypadku Norwegii tendencje były odmierne. Konserwatyści opowiadali się zdecydowanie za członkostwem w WE/UE, podczas gdy osoby o poglądach skrajnie lewicowych odrzucały integrację. Można zatem postawić pytanie o przyczyny takiej polaryzacji stanowisk? Wydaje się, iż w pierwszym przypadku zdecydowały czynniki polityczno-kulturowe, jak obrona tradycji i suwerenności narodowej. W drugim przypadku

⁴² Dwóch ministrów, spośród siedmiu, głośno wyrażało swoje wątpliwości związane z członkostwem w EOG - P.Sciarini, O.Listhaug, op.cit., s.419.

⁴³ Na marginesie zaznaczyć należy, iż rząd ograniczył się właściwie jedynie do podkreślania różnic pomiędzy przynależnością do EOG a członkostwem w UE - P.Mahon, Ch.Müller, op.cit., s.466.

⁴⁴ K.W.Kobach, *Recent Developments in Swiss Direct Democracy*, „*Electoral Studies*”, no. 4/1993, vol. 12, s.346; P.Sciarini, O.Listhaug, *Single Cases...*, op.cit., s.31.

⁴⁵ P.Sciarini, O.Listhaug, op.cit., s.418-419.

⁴⁶ *Ibidem*, s.28.

natomiast decydujące znaczenie miało przywiązanie do modelu „państwa dobrobytu” i chęć zachowania przywilejów stąd płynących.

Z kolei socjaldemokraci w obu krajach silnie wspierali integrację europejską. Wynikało to z faktu, iż nie była ona redukowana jedynie do liberalnego programu ekonomicznego, lecz postrzegana była jako rozwiązanie promujące także inne wartości, jak wolny przepływ osób czy rozwój praw jednostki.⁴⁷ Norweska Partia Pracy próbowała bagatelizować istotę wolnego rynku UE, przedstawiając go jako instrument regulacji i kontroli w tych dziedzinach, w których rządy krajowe były nieefektywne (jak np. ochrona środowiska). W przypadku szwajcarskich socjaldemokratów jeszcze łatwiej wyjaśnić ich entuzjazm wobec Europejskiego Obszaru Gospodarczego, gdyż udział w nim rodził oczekiwania co do poprawy polityki socjalnej, obrony pracowników, równości płci itp.

W Norwegii wyraźnie ujawnił się przy tym podział między centrum a prowincją. Mieszkańcy prowincji obawiali się procesu ujednolicenia kultury i sekularyzacji, jak też osłabienia odrębności lokalnych. Zwolennicy członkostwa w EWG/UE odnieśli sukces głównie na obszarach miejskich, gdzie „za” głosowało blisko 60% obywateli (najwięcej zwolenników pochodziło z Oslo i jego okolic).⁴⁸ Oponenti wygrywali wszędzie indziej, czyli w słabo zaludnionych i w znacznej mierze wiejskich regionach północnych i zachodnich, zamieszkiwanych głównie przez rolników i rybaków stanowiących najbardziej niechętną grupę wobec integracji.⁴⁹

Zarysował się także wyraźnie podział między północą i południem kraju. Norwegom na północy kraju Unia Europejska wydawała się być organizacją bardzo odległą w sensie zarówno metaforycznym, jak i geograficznym. W 1994 r. powielono hasło z 1972 r.: „Daleko do Oslo, do Brukseli jeszcze dalej”,⁵⁰ sugerujące powiązanie geograficznego dystansu z poczuciem bezsilności wobec decyzji zapadających w unijnej centrali. W regionach peryferyjnych sprzeciw wobec członkostwa wiązał się z obawą bycia bardziej marginalizowanym wewnątrz UE niż pozostając poza nią.⁵¹

W przypadku Szwajcarii nie występował konflikt centrum kontra peryferie z prostego powodu braku ich występowania. Koncepcja państwa federalnego

⁴⁷ S.Zogg, op.cit., s.24.

⁴⁸ L.Miles, *Enlargement of the European Union and the Nordic Model*, „*Journal of European Integration*”, no. 1/1995, s.60.

⁴⁹ Podobnie jak w 1972 r., najwięcej przeciwników w 1994 r. było na północy kraju, z okresem Finnmark na czele, gdzie 74,5% głosujących było przeciw członkostwu - *The 1994 Referendum on Norwegian Membership of the EU*, Official Statistics of Norway, Oslo-Kongsvinger 1995, s.16.

⁵⁰ R.Almas, *Les pays nordiques et la nouvelle Europe*, „*Revue politique et parlementaire*”, no. 978/1995, s.9.

⁵¹ T.Bjørklund, op.cit., s.26.

okazała się pomocna w regulowaniu wewnętrznych relacji pomiędzy częściami składowymi federacji oraz pomiędzy nimi a władzami centralnymi. Ponadto w Szwajcarii nie ma partii politycznych, które wyraźnie broniłyby interesów poszczególnych kantonów.⁵² Niemniej rezultat referendum był odbiciem pewnych podziałów funkcjonujących w społeczeństwie helwetyckim, w tym przede wszystkim podziałów głównie o charakterze językowym.

Podział ów wynikał z miejsca zamieszkania. Najwięcej przeciwników EOG było we wschodniej, południowej i centralnej części Szwajcarii. Większość zwolenników występowała natomiast w północnej i zachodniej części kraju. Biorąc pod uwagę fakt, iż te ostatnie są francuskojęzyczne, wynik ten właściwie odzwierciedla językowe podziały pomiędzy kantonami francuskojęzycznymi z jednej strony i niemiecko- oraz włoskojęzycznymi z drugiej.

Wg A.Lijpharta, podziały językowe, obok religijnych, mają w tym kraju największe znaczenie.⁵³ Źródłem tego upatruje on w fakcie, iż niektóre partie polityczne występują tylko w jednej ze stref językowych⁵⁴ – tak np. Partia Liberalna jest prawie wyłącznie francuskojęzyczna, natomiast Szwajcarska Partia Ludowa i Szwajcarscy Demokraci są głównie niemieckojęzyczne. W referendum w sprawie EOG w 1992 r. zaznaczyły się wyraźne różnice pomiędzy francusko- i niemieckojęzycznymi częściami kraju: Szwajcarzy mówiący po niemiecku i włosku głosowali przeciw EOG, podczas gdy francuskojęzyczni masowo opowiadali się „za”.⁵⁵ Spośród 23 kantonów tylko sześć francuskojęzycznych (oraz zaledwie dwa półkantony niemieckojęzyczne) poparło integrację europejską, podczas gdy pozostałe kantony niemieckojęzyczne oraz włoskojęzyczny Tessin (Ticino) były przeciwko. Różnice te wynikały oczywiście nie z używania odmiennych języków, lecz ich korzenie tkwią w odrębnościach kulturowych. Mieszkańcy kantonów francuskojęzycznych popierali EOG, ponieważ z Europą wiązali nadzieje na uwolnienie się od dominacji kantonów niemieckojęzycznych.⁵⁶

⁵² Choć istnieją wyjątki, do których należy Lega dei Ticinesi: populistyczna partia założona w celu obrony interesów włoskojęzycznego kantonu Ticino – por.: P.Sciarini, O.Listhaug, op.cit., s.413.

⁵³ A.Lijphart, *Religious vs. Linguistic vs. Class Voting: The „Crucial Experiment” of Comparing Belgium, Canada, South Africa, and Switzerland*, „*American Political Science Review*”, 1979, vol. 73, s.442-457.

⁵⁴ W Szwajcarii występują trzy strefy językowe: niemiecka (64% społeczeństwa), francuska (19%) i włoska (8%) – por.: *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r.*, wstęp i tłumaczenie Z.Czeszejko-Sochacki, Warszawa 2000, s.3.

⁵⁵ A.H.Trechsel, H.Kriesi, *Switzerland: the referendum and initiative as a centrepiece of the political system w: The Referendum Experience in Europe*, eds. M.Gallagher, P.V.Uleri, London 1996, s.201.

⁵⁶ P.Sciarini, O.Listhaug, op.cit., s.30.

Wynik referendum odzwierciedlił jeszcze jeden podział: na mieszkańców miast i wsi. Mieszkańcy dużych miast (podobnie jak w Norwegii) opowiadali się za EOG,⁵⁷ natomiast mieszkańcy wsi (zwłaszcza rolnicy) byli bardziej konserwatywni.⁵⁸ Zasygnalizować należy także czynnik religijny. W Szwajcarii podziały religijne tradycyjnie dotyczyły katolików i protestantów.⁵⁹ Obecnie przeważają ci pierwsi (stosunek 46% do 40%). Podkreślić jednakże należy, iż czynnik religijny nie miał większego wpływu na wynik referendum nad EOG. Mieszkańcy francuskojęzyczni są wprawdzie najczęściej katolikami, zaś niemieckojęzyczni protestantami, ale głównym kryterium podziału opinii nie była religia, lecz, jak wspomniano, język.

Przypadek Norwegii i Szwajcarii dowodzi, iż pełne członkostwo w UE lub w związanym z nią Europejskim Obszarze Gospodarczym nie jest postrzegane jako ekonomiczna konieczność. Olbrzymi wpływ na podjęte przez społeczeństwa obydwu krajów decyzje miały czynniki kulturowe i polityczne, w tym zwłaszcza obawy przed utratą suwerenności narodowej oraz zaangażowaniem w europejskie konflikty. W tym kontekście Szwajcaria i Norwegia jawią się, jak ujęli to P.Sciarini i O.Listhaug w cytowanym artykule, jako „*wyjątkowa para*”.⁶⁰

⁵⁷ J.Rideau, *Les référendums nationaux dans le contexte de l'intégration européenne w: Le référendum européen. Actes du colloque international de Strasbourg 21-22 février 1997*, eds. A.Auer, J-F.Flauss, Bruxelles 1997, s.85.

⁵⁸ S.Zogg, *op.cit.*, s.24.

⁵⁹ B.Barber, *Participation and Swiss Democracy*, „*Government and Opposition*”, vol. 23/1988, s.48.

⁶⁰ P.Sciarini, O.Listhaug, *op.cit.*